
Problémy obrany východoevropských zemí

(Z referátu prof. Jánose Farkase, který pracuje na katedře sociologie techniky v Budapešti.)

Podle maďarského odborníka na zahraniční politiku Dávida Meisztera je sdílený pocit bezpečnostního vakuu zavádějící. Obecně se má za to, že Varšavská smlouva byla zárukou bezpečnosti. Protože se zhroutila, je hledáno útočiště v jiné organizaci, jmenovitě v NATO. Mnoho lidí si stále ještě dobře neuvědomuje, že bývalý bipolární svět přestal existovat. Organizace NATO, která zůstala, se transformuje. Pojem bezpečnostního vakuu je založen v podstatě na nesprávném vyhodnocení situace. **Základním rysem východoevropského regionu totiž není vakuum, ale změna. Tato změna je neoddelitelná od nejistoty a nestability.** Hlavním zdrojem nebezpečí je nestabilita. Jediným východiskem z této situace je její eliminace. A té může být dosaženo jen urychlením změny směrem k demokracii ve všech státech regionu.

V posledních letech se také změnil pojem bezpečnost. Vojenské aspekty bezpečnosti byly nahrazeny politickými a ekonomickými, problémy lidských práv. Při zajišťování bezpečnosti hrají hlavní roli nevojenské faktory. Po zhroutilí rozděleného světa byla bezpečnost založená na konfrontaci nahrazena uznáním vzájemných hodnot (pluralistickou demokracií, respektováním lidských práv, ústavním státem, svobodnou tržní ekonomikou) a bezpečností založenou na spolupráci. Její nejdůležitější součástí je teorie neviditelné bezpečnosti, která říká, že **bezpečnost každého (evropského) státu je vnitřně spojena s bezpečností všech států.** Bezpečnost je objektivní situace, ve které není stát ohrožován vnitřními tlaky, přičemž vnější podmínky nepřekážejí demokratickému vývoji a neohrožují státní suverenitu. Avšak pocit bezpečnosti je subjektivní a může být manipulován hromadnými sdělovacími prostředky a vládní politikou.

Nový bezpečnostní koncept

Během studené války byly zdroje nebezpečí založeny na vzájemném strachu z jaderných úderů. (Největší krize byly tyto: berlínská krize v r. 1953, maďarská revoluce v r. 1956, kubánská raketová krize, sestřelení Powersova průzkumného letadla, invaze do Československa v r. 1968, válka v Afghánistánu, umístování raket středního doletu.) V současné době se zdroje nebezpečí změnilly a otázka bezpečnosti se stala komplexnější. Meiszter se domnívá, že následující prvky představují nové zdroje nebezpečí:

- skrytá povaha všeobecné nestability (nepředvídatelnost situace),
- nestabilní státní formace, desintegrační síly, agresivní nacionalismy, které se vynořily z trosek státních federací,
- masakry založené na etnických nebo náboženských základech,
- vzrůstající militantní islámský fundamentalismus,

- regionální konflikty,
- oblasti hladu, tj. ekonomicky rozdělený svět,
- nezvládnutelné masové migrace obyvatelstva,
- vlny politických uprchlíků, tj. útek před porušováním lidských a menšinových práv,
- zdravotní problémy ohrožující lidstvo (AIDS, drogy),
- nenapravitelná poškození přírodního prostředí (globální oteplení, jaderné katastrofy),
- mezinárodní terorismus,
- rozšiřování vojenských technologií,
- jaderné zbraně (jejich ilegální získávání, koupě, výroba na základě shromážděných informací).

Ve východní Evropě čelíme těmto možným zdrojům ohrožení bezpečnosti: nedostatek zákona a řádu, který se pro tuto oblast stává typickým (viz Deficit zákona a řád od Chestera A. Crockera). Omezenost nezbytných nástrojů a mechanismů. Společná vůle, která je nezbytná pro jejich nasazení, je rozštěpena soupeřícími idejemi. Systémy včasného varování jsou neefektivní. Východoevropské země jsou nestabilní a jejich bezpečnost je křehká. Průvodní symptomy hroustících se státních formací jsou následující: musí být znovu dosažena rovnováha mezi různě motivovanými novými státy, které nahradily bývalá tři uskupení evropských států. Politické změny nejsou vždy mírové. Západní Evropa se integruje, zatímco východní Evropa se desintegruje. Z etnických důvodů nelze vyloučit ani její „rozdrobení“. Slabost bývalého Sovětského svazu a jeho desintegrace se také stává bezpečnostním problémem. Propukají lokální konflikty a Západ je - pochopitelně - neochotný v nich intervenovat. Tím, že Západ povzbuzoval Rusko, aby obnovilo pořádek, legitimoval jeho dnešní přítomnost v „blízkém zahraničí“. Ukrajina si pohrává s myšlenkou stát se jadernou mocností. (Ačkoliv podepsala smlouvu s Ruskem o jaderném odzbrojení, má stále 176 interkontinentálních balistických střel, které mohou přepravit 1240 jaderných hlavic, 41 strategických bombardérů s 328 jadernými hlavicemi.) Staví se nová „berlínská zed“ chudoby, která může být využita extrémisty na levici i na pravici. Přestože oblast východní Evropy není příliš rozvinutá, stupeň ekologického poškozování je tragický (zdroje přírodní vody jsou znečišťovány, jsou ničeny lesy, velké oblasti zůstávají zamořeny radioaktivitou). Existuje zde mnoho nedbale vybudovaných elektráren, které mohou díky technologické nekázni havarovat (podle Dávida Meisztera).

Koncept současné bezpečnosti bere v úvahu, že nebezpečí, kterým čelíme, nejsou primárně vojenská. Těmi se stávají, až když jsou nesprávně řešeny. Bezpečnost může být zaručena jedině tehdy, když se berou v úvahu všechny faktory. Správné pořadí těchto faktorů je a/ ekonomika, b/ politika, c/ lidská práva, d/ ekologie, e/ vojenské faktory. Stěží můžeme předpokládat, že po propuknutí konfliktu mezi východoevropskými zeměmi bude Západ intervenovat. V jednom svém článku T. G. Ash napsal, že „západní srdce netluče v souladu s evropskými zájmy, svobodou, utrpením a historickými nespravedlnostmi“ (Népszabadság 24. 7. 1993). Reakce Spojených států na jugoslávskou občanskou válku je obdobná. Max Jacobs ji charakterizuje takto: „Západní společnosti dnes nemají žaludek na to, aby podnikaly vojenské akce mimo své hranice, aniž by byly v sázce jejich životně důležité národní zájmy jako ve válce v Perském zálivu nebo když může být intervence provedena bez větších ztrát jako v Somálsku. To je skutečnost, se kterou musí dnes Evropa žít“ (International Herald Tribune, 1. 3. 1993).

„Hlavou 22“ světové bezpečnosti je konverze zbrojního průmyslu. Závody ve zbrojení vedly k tomu, že vojenský sektor vzrostl mimo ekonomicky tolerované hranice. Mnozí uvažovali o konverzi zbrojního průmyslu a velkých a trvalých „mírových dividendách“, které tato konverze přinese. Zvláště velká očekávání měli v zemích se slabou ekonomikou. Avšak místo předpokládaného ekonomického boomu konverze zahájila spíše období hospodářské recese než prosperity, a to z následujících důvodů:

1. Konverze je technologicky příliš složitý proces a zasahuje celou národní ekonomiku.
2. Zvláště její počáteční fáze vyžadují velké finanční zdroje s dlouhodobou návratností.
3. Začátek konverze s sebou přináší zvýšenou nezaměstnanost.

K únoru 1993 vlastnil každý z 23 států přes 1000 moderních vojenských vozidel, 15 států mělo balistické střely s dosahem 1000 kilometrů, 25 států mělo instalované chemické zbraně. Možná konverze by způsobila sociální a ekonomické problémy. Rovněž je důležitý rozsah subdodavatelského průmyslu (služby, modernizace zbraňových součástí). Vzniká paradoxní situace: je těžké se rozhodovat, zda pokračovat s výrobou zbraní, doprovázenou nezbytným monitorováním a omezeními (které potvrzují nebezpečnost užívaných zbraní), nebo být důsledný v konverzi (způsobující sociální napětí), což by vyvolalo větší krize.

Konverze se také setkává se silnou opozicí ze strany **zbrojního průmyslu**, protože tento nemá zájem na snižování cen. Neexistuje konkurence, zákonodárné orgány jsou ovlivňovány; korupce na ministerstvech ze strany výrobců zbraní je obecně rozšířená, moderní marketing je neznámým pojmem. Neví se nic o potenciálních zákaznících, nejsou žádné informace o civilním trhu. Zbrojní průmysl má jediného zákazníka, který zadává práci a zároveň na ni dohlíží: ministerstvo obrany. Inženýři pracující ve zbrojním průmyslu se pohybují ve vysoce byrokratickém prostředí, produkce je ve srovnání s civilními podniky nízká, také produktivita práce zaostává, existuje stálý požadavek na zavádění nejnovějších technologií, ale výrobky nemohou být bez úprav využívány pro civilní účely (viz János Szabó - Problémy konverze maďarské armády).

Stažení sovětské armády ze zahraničí a monitorování redukce zbraní způsobují obdobné problémy. Rovněž plán amerického prezidenta Clintona uzavřít vojenské základny se setkal se silnou opozicí. Státníci musí vést velké kampaně, aby obhájili heslo: Dnešní ztráty, zítřejší zisky! Podobná opatření mohou zvyšovat nestabilitu v méně vyvinutých zemích. Je to paradox, ale tímto způsobem se může bezpečnější svět stát mnohem nebezpečnějším.

Dalším syndromem „hlavy 22“ je možnost globálního rozšiřování jaderných zbraní. Dříve bylo možné stanovit určitá omezení, jakou byla například smlouva o nerozšiřování jaderných zbraní, která omezovala počet jaderných mocností. Jejich původní počet se zvýšil z pěti na osm. Další čtyři země prý také vlastní jaderné zbraně - Izrael, Jižní Afrika, Pákistán, Indie; v sedmi dalších zemích existují předpoklady, za kterých by se tyto země mohly stát jadernými mocnostmi, aniž by byly nuceny samy tyto zbraně vyrábět - Argentina, Brazílie, Irák, Írán, Severní a Jižní Korea, Tchaj-wan, a velmi blízko k jejich získání mají i další tři země - Alžírsko, Libye a Sýrie. I rozpad Sovětského svazu způsobil vážné problémy: v roce 1992 pracovalo v tomto průmyslovém odvětví asi sto tisíc lidí, mezi nimi bylo deset až patnáct tisíc vědeckých pracovníků, inženýrů a konstruktérů a dva až tři tisíce, kteří měli

znalosti zpracovatelských technologií. Jestliže se tito lidé rozjedou všemi směry, bude to konec monopolní povahy produkce jaderných zbraní.

Z hlediska konverze je názorným příkladem technologická přestavba průmyslové aglomerace města Los Angeles. Dříve to bývala hlavní základna amerického vojenského průmyslu. To se změnilo. V současné době zde pracuje 3500 společností, počítačových firem v oblasti softwaru a hardwaru, farmaceutickém průmyslu, civilním výzkumu a vývoji. Překvapivě se v této oblasti obnovil i tradiční textilní průmysl. Zpracovatelské firmy, které bývaly spjaty se zbrojním průmyslem, vybavují policejní auta radary, které zlepšují dálniční informační systém. Kombinace vysoké technologie a konvenčního průmyslu tedy může být jedním z řešení problémů, které konverze vyvolala.

Zkušenosti ze semináře v Budapešti

Ve dnech 28. - 31. srpna 1994 se v Budapešti konal pracovní seminář „Vojenský výzkum po studené válce“, organizovaný budapeštskou technikou a Střediskem výzkumu sociálních konfliktů maďarské akademie věd. Pracovníci společenských věd, přední vědci, diplomaté a zástupci armády zde spolu diskutovali o dalším osudu rozsáhlých kapacit vojenského výzkumu, který se po druhé světové válce velmi rozvinul díky antagonismu dvou světových systémů. Ale ani na Západě ani na Východě to není problém jen vojenského průmyslu. Velká část hlavních objevů posledních čtyřiceti let byla financována z rozpočtu na obranu - vlastně v celé Evropě byl vojenský výzkum zdrojem ekonomických inovací.

Seminář sumarizoval výsledky početných mezinárodních programů vztahujících se k evropskému odzbrojení i konverzi posledních pěti let a analyzoval účinnost návrhů na transformaci bývalého sovětského regionu předložených západními experty. Ukázalo se, že západní experti mohou být používáni pouze v rámci určitých oblastí analýzy východní obranné sféry, zvláště co se týče její nejcitlivější části - současného výzkumu určujícího budoucí vojenské technologie. Referáty se shodly ve stanovení nejméně tří různých typů konverze:

* První zahrnuje vojenský průmysl a vojenský výzkum států bývalého Sovětského svazu. Konverze se dotýká nejenom jednotlivých průmyslových společností nebo skupin společností, ale základní struktury celé ekonomiky. Tento typ může být popsán jako civilní ekonomika, která pracuje pro vojenského zákazníka, ale spíše jako speciální organizace vojenské ekonomiky, která nebyla po skončení války demobilizována.

* Druhý typ zahrnuje vojenský průmysl USA, Francie, Velké Británie, Švédska a částečně Německa. Přirozeně i v těchto zemích byla vybudována mohutná síť vojenské výroby a výzkumu, ale jejich konverze je problém, který se týká jen určitého odvětví nebo sektoru a není spjat se základní filozofií celého systému ekonomiky.

* Třetí typ se týká malých států NATO a zemí východní Evropy. Zde konverze ovlivňuje především určité skupiny průmyslových společností. (Je třeba se zmínit, že kapacita maďarského vojenského průmyslu byla vždy nesrovnatelně menší než kapacita vojenského průmyslu v Polsku nebo Československu.)

Seminář prokázal, že se nemůžeme zabývat jen samotnou konverzí jako výlučně ekonomickým problémem, ale že její dřívější neúspěchy a obtíže jsou spjaty s faktem, že navrhované koncepty bezpečnostní politiky nebyly spjaty s transformací vojenského

průmyslu. Pokud nebudeme znát typy příštích konfliktů ani trvanlivost aliancí, které budou spojovat, respektive rozdělovat Evropu, a zainteresované velmoci, nebude možné projednávat mezinárodní dělbu práce. Budoucí formování vojenské technologie bude záviset na všech těchto faktorech zahraniční politiky a ekonomiky.

Některé návrhy, vzešlé z tohoto setkání, se týkají společných projektů Východ-Západ, které budou realizovány v nejbližší budoucnosti. Na základě předcházejících zkušeností bude vytvořen speciální referenční systém, s jehož pomocí budou stanoveny vojenskému výzkumu nové úkoly. Na semináři byly také probírány negativní zkušenosti z konverze. Bylo upozorněno na skutečnost, že velká část konkrétních příkladů se týká levného „výprodeje“ výsledků výzkumu a zkušeností, což je eufemisticky označováno jako „civilní aplikace“. (Např. když jeden z největších závodů na výrobu řízených střel začne vyrábět trolejbusy za trojnásobnou cenu, než za kterou ji vyrábějí obyčejné podniky.) A tomu se musíme vyhnout v zájmu všech partnerů.

Závěry

1. Musí být provedeno maximum, abychom zabránili výskytu zhoubné situace popsané v právě předneseném referátu. Plánované změny mají být prováděny s mezinárodní podporou, spolu se sladěním tržních sil a vládních opatření.

2. Západní země musí překonat recesi. Stále vzrůstající důležitost získává vypořádání se s nezaměstnaností, což vyžaduje novou investiční politiku.

3. Východoevropské bezpečnostní problémy budou vyřešeny s pomocí Západu. Organizačním předpokladem je členství v Evropské unii a v NATO.

4. Vzhledem k blížící se ekonomické integraci je třeba dokončit konverzi. Nevojenské bezpečnostní faktory mohou zabránit nebezpečným situacím.

5. Také v budoucnu budou udržovány ozbrojené síly, ale historie nás učí, že nasazení vojska zřídka kdy vedlo k trvalému řešení. Mezi 180 válkami, které byly vedeny po skončení druhé světové války, jich bylo mnoho „stále se vracejících“. Navíc porážka jedné válčící strany nezbytně neznamená, že problém bude vyřešen. Může vést k novým konfliktům.

6. Znalostní a technologický transfer je předpokladem a neefektivnější formou ekonomické spolupráce, při které rozvinutější země musí nabídnout pomoc těm méně vyspělým. Ve skutečnosti je to v jejich vlastním zájmu, neboť konzervování a prohlubování zaostalosti může zvyšovat náchylnost ke konfliktům. Nejdůležitější oblastí transferu znalostí a mezinárodní spolupráce je ekologie.

* * *

Situace po skončení studené války způsobila vznik nových otázek, na které hledáme nové odpovědi a řešení. Zabývá se jimi také tento seminář. Doufám, že známí vědci, kteří se zde shromáždili, přispějí svými myšlenkami k novému pohledu na tyto závažné problémy.